

FRAGMENTA IOANNEA

ENTOMOLOGICA

Martináč hrušňový v Českém krasu

Great Peacock in the Bohemian Karst

Jan Liška¹ & Petr Heřman²

¹Výzkumný ústav lesního hospodářství a myslivosti, v. v. i.,
Útvar lesní ochranné služby, Strnady 136, 252 02 Jíloviště;
e-mail: liska@vulhm.cz

²Společnost pro ochranu motýlů, z.s., Solní 127,
383 01 Prachatice; e-mail: petr.272@centrum.cz

Obr. 1 Samec sedící na dubovém kmenu (Břeclavsko). Foto: J. Liška.

Fig. 1 Adult (male) resting on oak trunk (Břeclav district). Photo: J. Liška.

Liška J. & Heřman P. (2024): Martináč hrušňový v Českém krasu. – Fragn. Ioann. Collecta 32: 17-24.

Největší evropský motýl martináč hrušňový (*Saturnia pyri*) je v teplých oblastech Čech do současnosti nalézán zcela sporadicky a zpravidla jednotlivě a jeho výskyt je zde většinou zoologů považován za nepůvodní (snad s určitou výjimkou středočeského a východočeského Polabí, zejména pak vlastního Kolínska a Poděbradska). V posledních letech byl tento druh hmyzu opakovaně jednotlivě zaznamenán také kolem jihozápadního okraje Prahy. V jednom případě jde i o výskyt v rámci Českého krasu, považovaného za jednu z lepidopterologicky nejpestřejších a současně i nejprozkoumanějších oblastí Čech.

Klíčová slova: Lepidoptera, *Saturnia pyri*, faunistika, Česko, střední Čechy

Liška J. & Heřman P. (2024): Great Peacock in the Bohemian Karst. – Fragn. Ioann. Collecta 32: 17-24.

The largest European representative of butterflies and moths – the Great Peacock (*Saturnia pyri*) – is still being found only sporadically in warm regions of Bohemia, and its occurrence there is considered non-indigenous by most zoologists, perhaps with an exception of central and eastern parts of Polabí region (especially Kolín and Poděbrady districts). In recent years, this insect species has been repeatedly recorded also around the southwestern environs of Prague. One case also represents the occurrence within the Bohemian Karst, considered one of lepidopterologically the most diverse and at the same time the most explored areas of Bohemia.

Key words: Lepidoptera, *Saturnia pyri*, faunistics, Czechia, central Bohemia

ÚVOD

Martináč hrušňový – *Saturnia pyri* (Denis et Schiffermüller, 1775) (Lepidoptera: Saturniidae) představuje jeden z nejnápadnějších druhů evropského hmyzu. Jak již bylo uvedeno, jedná se o největšího původního evropského motýla, s rozpětím křídel až 16 cm (obr. 1). Jde o typického jihoevropského zástupce hmyzu, který v příhodných oblastech svým výskytem zasahuje také do střední Evropy (v severní Evropě nežije). V naprosté většině relevantních evropských států je veden jako zákonem chráněný druh a taxon často zařazovaný také do národních červených seznamů ohrožených druhů, přestože na místech výskytů může být i poměrně hojný (ve střední Evropě hlavně v Maďarsku, ale také např. na jižním Slovensku či na jižní Moravě). Někdy dokonce stále figuruje i v oficiálních seznamech sadařských „škůdců“. V řadě publikací se přitom uvádí, že dříve byl ve střední a jižní Evropě hojnější a v současnosti v mnoha oblastech spíše ustupuje (např. Novák 2002, Leraut 2006).

Motýli (dospělci) se u nás vyskytují většinou během května (letová aktivita je noční a motýli přiletují také na umělé světelné zdroje), stádium larvy se v přírodě vyskytuje od června do srpna, přičemž larvální vývoj probíhá na celé řadě listnatých dřevin (larvy neboli housenky s oblibou konzumují listy ovocných stromů, např. hrušňů, třešní, jabloní a také ořešáků). Housenky (obr. 2) dorůstají rovněž značné velikosti (až 12 cm), mají světle zelenou barvu a na tělních člancích nápadné modré bradavky s chomáčky černých krátkých trnů a řídce rozmístěnými, na konci zploštělými delšími chloupky. Kuklí se ve velkém tuhém hnědém zámotku (kokonu) přibližně hruškovitého tvaru (obr. 3), dlouhém asi 6–8 cm, a to obvykle na skrytých místech, často např. v rozpraskané kůře u paty kmenů živých rostlin. (Se vzhledem jednotlivých vývojových stádií je možno se snadno seznámit prostřednictvím obrazových galerií na internetu, po zadání hesla „martináč hrušňový“, nebo v příslušných obrazových lepidopterologických publikacích, včetně těch, které jsou uvedeny v připojených literárních citacích.)

Obr. 2 Housenka. Foto: J. Tichota.

Fig. 2 Larva. Photo: J. Tichota.

Obr. 3 Vzhled kokonu martináčů rodu *Saturnia*. Foto: J. Liška.

Fig. 3 Feature of the cocoon of saturniid moths from the genus *Saturnia*. Photo: J. Liška.

Výskyt v Česku a ve střední Evropě

Českem probíhá severní hranice výskytu martináče, ale konkrétní situace se v současnosti na našem území v souvislosti s oteplováním mění a zejména v prostoru Moravy a Slezska je nalézán stále častěji, a to především na střední Moravě (sporadické nálezy narůstají také v teplých oblastech severní Moravy a Slezska). Je tak zřejmé, že ve východní polovině státu svůj areál postupně přirozeně rozšiřuje. Jak již bylo zmíněno, v Čechách je přirozený výskyt martináče považován za problematický, byť tomu tak v minulosti nebylo vždy. V prvním soustavném pokusu o výčet známých motýlů Čech (Nickerl 1850) je druh bez komentáře uveden z Prahy, později je výskyt akceptován i v doplněném systematickém Katalogu motýlů Čech (Nickerl 1897). Naopak v prvním uceleném prodromu motýlů Čech (Sterneck 1929) jsou dosavadní známé nálezy martináče v Čechách považovány za nepůvodní (jako následek záměrné či nezáměrné introdukce/zavlečení z chovů lepidopterologů), s určitou výjimkou nálezu z Českých Budějovic z počátku 20. století, který autor prodromu Jakob Sterneck považuje za snad přirozený zálet jednotlivého motýla, vzhledem k relativní blízkosti území Dolních Rakous, kde se druh vyskytuje v údolí Dunaje. Nedlouho po vydání prodromu se otázka charakteru výskytu martináče v Čechách opět otevírá a jeho prokázané nálezy v Polabí jsou naopak považovány za původní (Grosse 1937–38). Později tato otázka nadále bez spolehlivého objasnění „osciluje“ v různých polohách, např. relativně nedávná práce o martináci hrušňovém na Poděbradsku (Šachl 1989) zde výskyt druhu považuje za přirozený, práce o martináčovitých motýlech Kolínska jej, byť s komentářem připouštějícím obojí výklad původu, uvádí jako v oblasti se v minulosti vzácně vyskytující (Vrabec 1994). Existuje i záznam pamětníka, potvrzující jeho výskyt na Kolínsku před druhou světovou válkou (Hruška 1994). Souborný katalog motýlů Čech (Novák et Liška 1997) pak martináče uvádí z Čech s otazníkem, první díl atlasu motýlů střední Evropy (Macek et al. 2007) jej z Česka zmiňuje pouze z „jihovýchodního území“ (tedy nebere do úvahy možný výskyt v Polabí) a následný celostátní seznam motýlů Česka (Laštůvka et Liška 2011) tento druh naopak z Čech formálně prezentuje bez vysvětlující poznámky. Na závěr této části je pro ilustraci celého problému také možno citovat z populární práce Mouchy (1972), který u tohoto druhu v části věnované jeho rozšíření v bývalém Československu doslovně uvádí: „U nás se běžně vyskytuje na jihu Moravy a na jižním Slovensku. Vzácně se s ním setkáme i ve středním Polabí, zejména na Kolínsku“.

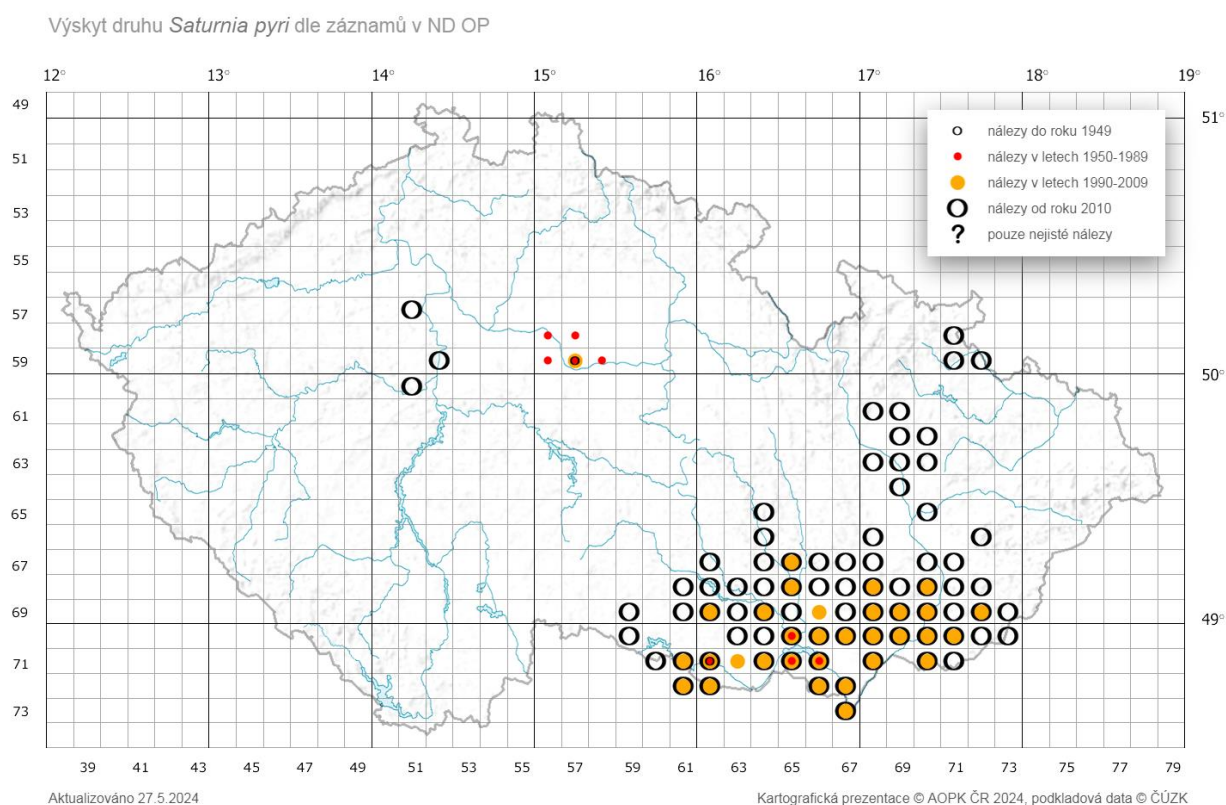
V sousedních státech je martináč uváděn z jižní poloviny území Slovenska (Pastoralis 2022), v Polsku je naopak známo pouze několik jednotlivých a ne zcela věrohodných historických nálezů z meziválečného období ze samého východu území a druh je zde považován za nezvěstný (Buszko 1997), v Německu je martináč považován za původního pouze na jihozápadě, resp. středozápadě území v Sársku a např. jednotlivé nálezy z Bavorska jsou vedeny jako úniky z chovů či introdukce (Gaedike et al. 2017). V Rakousku je pak martináč považován za původního pouze ve východní polovině území, nálezy ze západu Rakouska jsou chápány a interpretovány podobně jako v případě výše uvedeného Bavorska (cf. Huemer 2013).

Výskyt v Českém krasu

Již bylo zmíněno, že v posledních letech byl výskyt martináče hrušňového pozorován na více místech jihozápadně od Prahy, z nichž je část již zachycena v Nálezové databázi ochrany přírody (AOPK ČR, 2024). Připojený mapový výstup této databáze (obr. 4) pak

ukazuje jejich lokalizaci, přičemž jeden zobrazený údaj se týká samé hranice Českého krasu v oblasti Černošic a další (fotograficky zdokumentované pozorování larvy ve Velké Chuchli) již patří přímo do území Českého krasu ve smyslu regionálního vymezení této oblasti Skalickým et Jeníkem (1974), tedy nad rámec vlastních hranic CHKO Český kras.

Kromě těchto veřejně dostupných údajů je možno z jihozápadního kvadrantu pod Prahou zmínit ještě dvě další recentní pozorování, jedno z údolí Vltavy (Vrané nad Vltavou, zahrada rodinného domu, 27.5.2023, 1 čerstvě vylíhlý exemplář samice, M. Kubelíková observ.) (obr. 5, 6) a druhé z údolí Berounky (Řevnice – poblíže středu obce, 30.5.2023, jeden exemplář pozorován za letu v kuželu automobilového světlometu, J. Liška observ.). Oba nálezy z lokalit v údolí Berounky (tedy Černošice a Řevnice) se rovněž nalézají v bezprostřední blízkosti administrativních hranic CHKO Český kras. Vzhledem k podrobné přírodovědecké „prozkoumanosti“ celého území lze přitom s určitostí vyloučit, že by zde tak nápadný druh hmyzu v minulosti dlouhodobě unikal pozornosti.

Obr. 4 Mapa známého dosavadního výskytu martináče hrušňového v Česku. Zdroj: Nálezová databáze ochrany přírody, AOPK ČR.

Fig. 4 Map of currently known distribution of the Great Peacock in Czechia. Source: Nálezová databáze ochrany přírody, AOPK ČR.

Obr. 5 Dospělec – samice (Vrané nad Vltavou). Foto: M. Kubelík.

Fig. 5 Adult – female (Vrané nad Vltavou). Photo: M. Kubelík.

Obr. 6 Dospělec – samice (Vrané nad Vltavou). Foto: M. Kubelík.

Fig. 6 Adult – female (Vrané nad Vltavou). Photo: M. Kubelík.

ZÁVĚR

Přestože je nesporné, že současná (dosud) nepočtená registrovaná pozorování martináče hrušňového jihozápadně od Prahy nepředstavují původní přirozený výskyt, jde o příklad velmi zajímavého recentního obohacení zdejší fauny velkým, nápadným a atraktivním druhem hmyzu, který podle všech dostupných informací nepředstavuje vzhledem ke svému způsobu života žádné riziko pro zdejší autochtónní biotu jako celek. Vzhledem k současnému průkaznému oteplování, které tomuto druhu nepochybně vyhovuje, a k příhodnému pestrému a členitému reliéfu Českého krasu proto existuje velká

pravděpodobnost jeho trvalejšího uchycení v zájmovém území. Není tedy vyloučeno, že v budoucnosti se s tímto nápadným, doslova ikonickým druhem hmyzu budou návštěvníci setkávat nejenom při svých cestách po jižní Evropě (a u nás na jižní Moravě), ale i ve vhodných teplých oblastech Čech, Český kras nevyjímaje. Hovoří pro to i zcela aktuální pozorování dospělce martináče na blíže nespecifikované jihočeské lokalitě, které bylo v době posledních úprav rukopisu tohoto příspěvku reflektováno v regionálním denním tisku. Jako obdobný příklad recentního (avšak velmi rychlého) šíření teplomilného druhu hmyzu může ze současnosti sloužit podobně nápadná a atraktivní kudlanka nábožná (*Mantis religiosa*), která se již řadu let v Čechách vyskytuje a rychle se zde šíří (Janšta et al. 2008), zejména pak v teplých oblastech ve středu a na severu území – a která je již také známa z okraje Českého krasu.

Na tomto místě by autoři rádi požádali čtenáře tohoto krátkého sdělení, kteří by sami věděli o nějakém spolehlivém údaji o výskytu martináče z území či okolí Českého krasu, o sdělení bližších podrobností nálezu (buď samotným autorům, nebo případně také redakci periodika).

Literatura

- AOPK ČR (2024): Nálezová databáze ochrany přírody [on-line databáze, portal.nature.cz]. Navštíveno 25.05.2024.
- Buszko J. (1997): Atlas motyli Polski, część II. Grupa IMAGE, Warszawa, 262 pp.
- Huemer P. (2013): Die Schmetterlinge Österreichs (Lepidoptera). Systematische und faunistische Checkliste. Studiohefte 12, Tiroler Landesmuseen, Innsbruck, 304 pp.
- Gaedike R., Nuss M., Steiner A. & Trusch R. (eds) (2017): Verzeichnis der Schmetterlinge Deutschlands (Lepidoptera). Entomologische Nachrichten und Berichte (Dresden), Beiheft 21: 1–362.
- Grosse G. (1937–38): Největší motýl se rodí. Naši přírodou, 1: 250–253.
- Hruška J. (1994): Lepidopterologické vzpomínky. Práce muzea v Kolíně, řada přírodovědná, 1: 73–74.
- Janšta P., Vrabec V., Stránský J., Mikát M. & Mocek B. (2008): The occurrence of the praying mantis (*Mantis religiosa*) (Mantodea: Mantidae) in Central Bohemia and its distribution in the Czech Republic. (Výskyt kudlanky nábožné (*Mantis religiosa*) (Mantodea: Mantidae) ve středních Čechách a její rozšíření v České republice). Klapalekiana, 44(1-2): 21–25.
- Laštůvka Z. & Liška J. (2011): Komentovaný seznam motýlů České republiky / Annotated checklist of moths and butterflies of the Czech Republic (Insecta: Lepidoptera). Biocont Laboratory, Brno, 148 pp.
- Leraut P. (2006): Moths of Europe. Vol. 1 – Saturnids, Lasiocampids, Hawkmoths, Tiger Moths. N.A.P. Edition, Verrieres le Buisson, 274 pp.
- Macek J., Dvořák J., Traxler L. & Červenka V. (2007): Motýli a housenky střední Evropy. Noční motýli I. Academia, Praha, 371 pp.
- Moucha J. (1972): Sbíráme motýly. Práce, Praha, 236 pp.
- Nickerl F. A. (1850): Synopsis der Lepidopteren-fauna Böhmens. I. Abtheilung. In Commission bei Friedrich Ehrlich, Prag, 77 pp.
- Nickerl O. (1897): Seznam hmyzu českého V. Hmyz šupinokřídly (motýlové větší – Macrolepidoptera). Nákladem Společnosti pro fyziokraticii v Čechách, Praha, 73 pp.
- Novák I. (2002): Motýli. Aventinum, Praha, 367 pp.
- Novák I. & Liška J. (eds) (1997): Katalog motýlů (Lepidoptera) Čech/Katalog der Falter (Lepidoptera) Böhmens/Catalogue of the Bohemian Lepidoptera. Klapalekiana, 33 (Suppl.): 1–159.
- Pastorális G. (2022): Zoznam motýľov (Lepidoptera) zistených na Slovensku / Checklist of Lepidoptera recorded in Slovakia. Entomofauna carpathica, 34 (Supplementum 2): 1–181.
- Skalický V. & Jeník J. (1974): Květena a vegetační poměry Českého krasu z hlediska ochrany přírody. Bohemia centralis, 3: 101–140.

- Sterneck J. (1929): Prodrömus der Schmetterlingsfauna Böhmens. In Selbstverlag, Karlsbad, 297 pp.
Šachl J. (1989): Martináč hrušňový na Poděbradsku. *Živa*, 4: 171.
Vrabec V. (1994): Martináčovití motýli (Lepidoptera: Saturniidae) kolínského okresu. *Museum a současnost, Rožtoky, ser. natur.* 8: 15–24.

Poděkování

Za poskytnutí informací a obrazového materiálu (fotografií) autoři děkují paní Marii Kubelíkové, jejímu synovi p. Michalu Kubelíkovi (Vrané nad Vltavou), a p. Jiřímu Tichotovi (Praha-Točná). Za cenné doplňující informace a poznámky k rukopisu pak kolegovi Vladimíru Vrabcovi (Česká zemědělská univerzita v Praze).